

УДК 37.013.73(09)

Галина Антонюк

ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ І РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ В XVII ст.

Актуальність теми дослідження визначається практикою сучасних інтеграційних процесів, входженням нашої держави у загальноєвропейський контекст по лінії економіки, освіти, науки, культури. Європейський вибір нашої держави зумовлений її історичним поступом, політичними та соціальними чинниками. Україна впродовж усієї історії активно налагоджувала контакти із зовнішнім світом, із країнами Заходу і Сходу. Такі контакти були особливо активними в галузі освіти, науки, педагогічної та загальної культури. У зв'язку з цим виникає необхідність більш ґрунтовного дослідження європейського досвіду освіти і виховання, який має бути переосмислений і творчо використаний сучасними теоретиками педагогічної науки й організаторами виховного процесу.

Мета пропонованого дослідження – охарактеризувати педагогічні погляди Яна Амоса Коменського (1592-1670 pp.) у контексті педагогіки Відродження та Нового часу; зробити зіставний аналіз ідей Коменського і педагогічної практики братських шкіл України і Білорусії, виокремити спільні риси, притаманні поглядам чеського педагога й українських освітніх діячів; охарактеризувати вплив ідей Я. Коменського на розвиток освіти і педагогічної думки у слов'янському та європейському просторі в XVII ст.

В українській і російській дореволюційній літературі з історії педагогіки та школи XVI–XVII ст. було звичним явищем розглядати найголовніші питання у плані запозичення культури із Західної Європи, або у кращому випадку – у плані боротьби двох течій: західнолатинської та східновізантійської. У такому контексті трактувалась історія братських шкіл “Південно-Західної Русі” (України і Білорусії). Дослідник історії української педагогіки проф. Є. Мединський дотримується позиції, що братські школи критично використовували кращі елементи школи Заходу і Сходу, але це аж ніяк не було запозиченням, а навпаки, це показує лише рівень культури України, яка, успадкувавши елементи культури Київської Русі минулих століть, у подальшому розвивалася не як замкнута культура, а як така, що критично використовувала все те краще, що було в культурі інших народів і допомагало боротьбі братств за прогрес свого власного народу [11, с. 99-100].

У практиці братських шкіл України та Білорусії було багато спільного з поглядами Я. Коменського, викладеними у працях “Велика дидактика”,

“Закони добре організованої школи”, “Материнська школа” та ін. Головні риси педагогіки братських шкіл – демократизм і гуманізм, релігійний характер, народність виховання, вимоги щодо організації навчальної роботи, високі вимоги до вчителя – притаманні й поглядам чеського педагога [4, с. 154-155]. Єдність педагогічних поглядів та ідей Я. Коменського і братських шкіл України та Білорусії пояснюється тим, що Ян Амос Коменський жив і творив у межах тієї самої Польсько-Литовської держави, де розвинули свою діяльність українські та білоруські братські школи, причому в один і той самий часовий період (XVII ст.). У братських школах і поглядах чеського педагога було багато однакових рис, які зумовлювалися ідеологічним чинником – обстоюванням інтересів свого народу і власної культури в умовах чужої держави [11, с. 99-108; 12, с. 9-21].

Становище в Україні у XVI – першій половині XVII ст. у багатьох рисах було подібним до становища Чехії після втрати державної незалежності. В умовах іноземного поневолення в обох країнах збереження самобутньої національної культури викликало необхідність поширення шкільної освіти, її демократизації. Вихованим на традиціях братських шкіл діячам української культури були близькі основні принципи педагогіки Я. Коменського. У передмові до одного з видань Львівського братства (“Таблица невидимая сердца человека”, 1666 р.) [5, с. 130] можна знайти ті ж ідеї, які висловлював Я. Коменський у творі “Жива друкарня, або мистецтво ошадного, але масового і досконалого відбивання мудрості не на папері, а на розумі” (1657 р.). Я. Коменський писав, що здібності кожної людини подібні до чистої (пустої) таблиці, на якій природно ще нічого не написано, але з часом може бути записане все [8, с. 195]. Так само автор передмови до праці Львівського братства порівнював людський розум із таблицею, яка “залишається ненаписан”. Зате, “гди якую реч добре відаєм, любо філософію, або теологію, любо астрологію, математику, арифметику, любо риторику, або іншую науку, тая на розумі чоловічом, яко на таблиці, єсть написана” [4, с. 152].

Досвід братських шкіл, насамперед львівської та київської, позитивно вплинув на розвиток слов’янської педагогічної думки. Дослідники неодноразово відзначали схожість педагогічних положень шкільних братських статутів і поглядів Я. Коменського [11, с. 99-108; 12, с. 9-19]. У Чехії, у Празькому національному музеї зберігаються шкільні статuti XVI та XVII ст., у яких було передбачено навчання за класно-урочною системою. У школах “Чеських братів”, які ґрунтувалися на принципах демократизму, урок був формою організації навчання [10, с. 262-263]. Аналогічно щодо організації навчання була ситуація у братських школах України і Білорусії, які розгорнули свою діяльність в окреслений часовий простір. Історичні дані [4,

с. 127-173; 11, с. 99-108; 12, с. 9-19] засвідчують, що в братських школах України і Білорусії елементи класно-урочної системи були наявними ще до виходу у світ “Великої дидактики” (1657 р.) (У Передмові до видання “Ян Амос Коменський. Вибрані педагогічні твори” проф. А. Красновський зазначає: “Вперше “Велика дидактика” була опублікована в Амстердамському виданні педагогічних творів Коменського в 1657 р.” [6, с. 3]. На основі вивчення досвіду навчання, яке ґрунтувалося на класно-урочній системі, а також опираючись на власну практику, Я. Коменський дав теоретичне обґрунтування класно-урочної системи [10, с. 263]. Грузинський учений-коменіолог Д. Лордкіпанідзе у монографії “Ян Амос Коменський, 1592–1670” [10] зазначає, що одна з найбільших заслуг Коменського – це розробка класно-урочної системи й обґрунтування уроку як форми організації навчання в школі. Якщо б навіть Коменський нічого іншого не зробив у галузі дидактики, його ім’я все ж залишилось би безсмертним завдяки ґрунтовному опрацюванню цього корінного питання дидактики [10, с. 262]. Український учений, історик педагогіки Є. Мединський зазначав, що Я. Коменський у “Великій дидактиці” узагальнив усе краще з досвіду роботи шкіл свого часу, зокрема досвід роботи братських шкіл України і Білорусії. Він зауважував, що Я. Коменський “жив і творив у межах тієї самої польсько-литовської держави, де розвинули свою діяльність братські українські та білоруські школи, причому в той самий час (початок XVII ст.), коли особливо активну діяльність розгорнули українські та білоруські братства. У братських школах України та Білорусії було багато спільного також із погляду ідеологічного – боротьба за свій народ і національну культуру... Навіть організаційні форми боротьби чеського (богемського) братства та українських і білоруських братств були дуже подібні” [11, с. 102]. Це є свідченням того, що українська педагогічна наука не була осторонь передових тенденцій, які мали місце у західноєвропейському просторі окресленого часового періоду. Елементи класно-урочної системи були наявними в українських школах раніше, аніж вони одержали своє теоретичне обґрунтування. Цей національний досвід в історії педагогічної науки був широко використаний у слов’янському і загалом у європейському просторі.

Основні положення класно-урочної системи Я. Коменський обґрунтував у своїх творах “Велика дидактика” [6], “Закони добре організованої школи” [7, с. 589-610; 8, с. 133-163], “Пансофічна школа” [8, с. 44-98] та ін. Я. Коменський вимагав починати навчання учнів у школах кожного року в один час і день, розподіляти навчальний матеріал за роками навчання, одночасно вчити певну кількість учнів (клас) і переводити їх з одного класу до другого; він встановив повсякденну перевірку знань учнів учителями, щомісячну перевірку ректора-

ми і прилюдні екзамени учнів наприкінці навчального року, після чого учням надають літні канікули [6; 7, с. 589-610; 8, с. 44-98]. Класно-урочна система навчання, розроблена Я. Коменським, поширилась у школах усього світу.

Приділяв увагу Я. Коменський і питанням виховної роботи. Він учив, що учитель повинен виховувати у дітей поміркованість, мужність, справедливість. Він вважав, що у дітей треба виховувати працьовитість, наполегливість у роботі. Весь час дітей повинен був зайнятий навчанням, працею або розумними розвагами. Діти не повинні бути без діла, оскільки бездіяльність шкодить моральним устоям (“Велика дидактика”, розділ XXIII. Метод морального виховання [6, с. 175–179]; “Закони добре організованої школи”, розділи: XXI. Закони для вчителів, XXII. Закони для ректора [7, с. 600-604]).

Я. Коменський зазначав, що успіх школи і навчання залежить від учителя, від його знань і вміння. Учитель – це скульптор, який виховує з різних за своїми властивостями і здібностями учнів, людей, здатних вірно служити батьківщині. У недоліках роботи школи винен, насамперед, учитель: “Кожен учитель повинен особливо бачити мету і завдання свого класу, щоб, добре знати, чого він повинен досягти, все скеровувати відповідно до цього; він доб’ється похвали, якщо всіх своїх учнів доведе до цієї мети, заслужить ганьби, якщо допустить, щоб хто-небудь не досягне її” [7, с. 603]. Пояснюючи учням матеріал, учитель повинен дати загальне уявлення про предмет, а потім уже переходити до деталей. Пояснення треба давати на конкретних прикладах, але не переобтяжувати розповідь дрібницями. Вчитель повинен пристосовуватися до властивостей розуму, доводячи розуми до гармонії та любові до науки, якщо він не бажає з лінивих зробити впертих, а із кволих – ледарів. Професія народного вчителя, зазначав Я. Коменський, важлива і почесна, як ніяка інша під сонцем (“Закони добре організованої школи”, розділи: XXI. Закони для вчителів; XXII. Закони для ректора [7, с. 600-604]).

Великою заслугою Коменського було створення нових підручників. Коменський вважав, що кожен клас повинен мати окремий підручник, Матеріал підручника має бути повним, розміщеним за певною системою, не містити нічого зайвого, бути доступним для розуміння учнів і відповідно до їхнього віку викладений доброю мовою. У підручниках Я. Коменського подано багато навчального матеріалу: цікаві речення для засвоєння граматики, відомості з природознавства (про рослин, тварин, будову людського тіла), про ремесла, землеробство, суспільне життя. Серед багатьох підручників Я. Коменського великою популярністю користувалися “Відкриті двері мов” (1631 р.) і перший ілюстративний підручник для дітей “Видимий світ у малюнках” (1658 р.) [9].

Якщо говорити про поширення поглядів Коменського в Україні в період XVII–XVIII ст., то варто коротко охарактеризувати суспільно-політичні

умови, педагогічні й освітні погляди освітніх діячів України окресленого часового проміжку. Розвиток педагогічної думки в Україні в період XVII–XVIII ст. відбувся у складних суспільно-історичних умовах. Це пояснювалося тим, що: розвиток української культури (зокрема освітньої та педагогічної) відбувся у складі чужої держави – Великого князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої; в умовах незавершеного процесу націотворення білоруського, українського і польського народів. Ці явища зумовили багатомовність письмової культури і неоднозначність культурної приналежності його творців; взаємодію і взаємовплив української, білоруської, литовської та польської культур. В Україні в окреслений період відбувається інтенсивне запозичення, засвоєння і переробка на національному ґрунті культурних досягнень європейського Відродження. А педагогічні погляди та ідеї Я. Коменського відповідали основним культурологічним засадам періоду європейського Відродження та Реформації.

У згаданий період розгорнув свою просвітницьку та публіцистичну діяльність Іван Вишенський (1550-1621 рр.) [2, с. 4]. Іван Вишенський проголошував у своїх творах ідею рівності всіх людей, яка була співзвучною з поглядами Я. Коменського. Ідею рівності прослідковуємо у “Пораді” гл. 3 “Книжки” творів Івана Вишенського. Іван Вишенський запитує панство: “А що бачиш у собі вищого від інших людей чи що більше від інших умістити в собі гадаєш? Чи не земля ти від землі, як і той убогий та голий сіромаха? Чи в тобі не той самий дух, що оживлює трупа, як і в убогого? Чи голова в тебе не на тому самому місці стоїть, що і в убогого? А очі, слух, смак, ніздрі, руки, ноги чи не так само розміщені, як і в убогого? А губа, зуби, язик, горло чи не в тих-таки місцях стримлять, що і в убогого? ... Чи смерть не вхопить тебе так само, як убогого?... [2, с. 55].

Гуманістичні мотиви людської рівності, про яку писав І. Вишенський, спостерігаємо у творах відомого братського діяча, письменника Кирила-Транквіліона Ставровецького (? – 1646 рр.). Він стверджував, що Бог створив людей рівними і єдиними, дарував їм душу розумну, дав їм увесь видимий світ і рівні їм небо, сонце і місяць. У своїх творах “Зерцало богословія”, “Євангеліє учительное”, “Перло многоцінное” [14, с. 207-260] він розвивав думку, що смисл життя людини полягає у повсякденній трудовій діяльності на благо суспільства. Знання, наука й освіта повинні супроводжувати людину впродовж усього її життя. Такі погляди К. Ставровецького на науку й освіту виражали думки тих діячів братського руху, які всі зусилля спрямовували на розвиток шкіл і поширення наукових знань [15, с. 44-47]. Прославляючи мудрість, за допомогою якої люди пізнають і розвивають світські науки, створюють закони, керують державами, К. Ставровецький стверджує: “Ти заблужедшим ісп-

равленіє, Ти старим укрєплєніє, Ти бодрєсть лїнівим, Ти мужєство боязливим, ... Ти панїєнства сьєкровище и висота, ... Ти смутних и плачливих вїчнєє весєліє, Ти сущим вь тьмі безумїя просвєщєніє, Ти прагнїщих слави скорєє насищкнїє, Ти хїтрєє ремєсла показуєш свїту...” [14, с. 248]. У дусї властивих йому рєнєсансно-гуманїстичних уявлєнь про смисл буття вїн розвивав думки, щє сєнс людськєго буття полягає нє лишє у служїннї Богєві, а й у здїєннї людїною свєго земнєго призначєннїя, активнї дїяльнїстї, дє можнє виявити мудрїєть, знаннїя, талант – тї риси, якї могли б пїднєсти людїну до божєственнєго рївнїя. У щєму вїн вбачав призначєннїя свїїх творїв “Зєрцалє богєсловїї” та “Пєрлє многєцїннєє”, у пєредмєвах до яких закликєв нє лишє прочитати їх, а й з повагєю ставитися до їх змїєту “вєликїї гєри. ... прємудрєсти небєснєй и дивнїй свїт раз умє” [13, с. 159-166; 14, с. 209; 15, с. 42-47].

Идєя рївнєстї знайшла вїдображєннїя і в статутї Львївськїї братськїї школи, у якєму зазначалєся, щє багатїй над убєгими в школі нїчим вищє нє можє бути, крїм самєї наукї. Братствє висувєло високї вимєги до моральнєй пєвєдїнки вчитєля. Учитєлєм братськїї школи моглє бути лишє людїна високїх знань і добрєчєснєго життя. У Статутї Львївськїї братськїї школи зазначалєся: “Дидаскал, или учитєль, этєй школы должєн бьтє благєчєстивым, умным, смиреннєо мудрым, кротким, сдєржанным, нє пьянїца, нє развратник, нє лихоимєц, нє сєбрєлолюбєц, нє злой, нє завистник, нє смєхєтвєрєц, нє скєрнословєц, нє волшєбник, нє басносказатєль, нє пособитєль єрєси, нє нарушитєль благєчєстїя, а во всєм прєдставлєял образ для подражєнїя, и щєбы учєники бьли, как учитєль их” [1, с. 79]. Цї вимєги братчикїв до вчитєлїв мають багатє спїєзвучнєго з поглядами Я. Коменськєго, якїй у “Закєнах добрє органїзовєннєй школи” писєв, щє вчитєлями повиннї бути людї набєжнї, чєснї, дїяльнї та працьєвитї, щє вони нє лишє зєвнї, ає насправдї повиннї бути живими зразками добрєчєснєстї, якї мусять прищєпити їншим [7, с. 600].

Одним їз пєрших, хтє проголєсєв нєобхїднїєть загальнєго навчєннїя, був Франциск Скорина, якїй так само, як і Я. Коменськїй, зазнав впливу демократичних їдєє чєських таборїтїв. Ф. Скорина мрїєв про їдєальнєє суспїєльствє, дє будє “рївна свєбєда всїм; спїєльнє майно всїх”. Ідучи за їталїєськими гуманїєстами Дантє і Петрєркою, Ф. Скорина впєршє в Бїлєрусїї дав у рукї книгї народу рїднєю мєвою. Вїн вважав за потрїбнєє вчити пєспєлитих людєй, бє освїта – цє оснєва людськєго блага та добрєго стану суспїєльства, тєму щє кожнє освїчєнє людїна можє кращєє служити свєєму народу, нїж тємнє [12, с. 49]. Про нєобхїднїєть загальнєго навчєннїя писєв і профєсор Острєзькїї академїї Герєсим Смотрїцькїй (кїнєць XVI – пєчатєк XVII ст.). Рєформєцїєннї їдєє Г. Смотрїцькєго пєєднєувєлиєся з гуманїєстичними і вїдповїдали оснєвним поглядам чєськєго пєдагєга Я. Коменськєго. Головними чєсєнєтєми лю-

дини Г. Смотрицький вважав славу, мужність, талант, активну діяльність спрямовані на досягнення вищих цілей – благо рідного краю, розвиток освіти, культури свого народу, захист віри предків [13, с. 125–127]. Ідея загального й обов'язкового навчання “всіх навчати всього”, яку розробив слов'янський педагог Я. Коменський, відповідала намаганням освітніх діячів України.

Однією з найважливіших ідей, яку розробив Я. Коменський, була ідея природовідповідності у навчанні [10, с. 170-176]. Сучасна педагогічна наука розглядає ідею природовідповідності Я. Коменського як методологічний принцип, згідно з яким виховання повинно здійснюватися відповідно до законів, що об'єктивно існують у природі, частиною якої є людина. У “Великій дидактиці” Я. Коменський зазначає, що природа пристосовується до зручного часу. Птахи виводять пташенят навесні, відповідно освіту людини потрібно починати навесні її життя. Природа спочатку готує матеріал, перш ніж починає надавати йому форму. Я. Коменський вважає, що аналогічно чинять архітектор і художник, які все роблять заздалегідь, і робить висновок, що, перш ніж приступати до навчання, треба підготувати книги і все необхідне приладдя. У вихованні важливим є розвивати розум раніше, ніж мову, правила повинні підтверджуватися прикладами [6, с. 113-123]). Природа спочатку готує матеріал, перш ніж починає надавати йому форму. Спроби обґрунтувати педагогічні висновки посиленням на природу трапляються й у висловлюваннях учителів братських шкіл, і в окремих документах. У §11 і §17 Статуту львівської братської школи є вимоги світського характеру щодо організації навчального процесу в школі. У першому випадку мова йде про те, щоб учень кожне виконане вдома завдання показував ранком учителю: “... что учили в тот день, должны вечером дома написать и утром принести в школу, показать своему учителю, чтобы каждый плод науки был известен: “Всяко бо древо от плода познания подобает” [1, с. 81]; у другому – від учителя вимагався постійний контроль за відвідуванням учнями школи: “Если бы какой мальчик один день ходил в школу, а другой пропускал – и так лишь время тратил, числясь при школе, такого больше не принимать, потому что знахарь если бы больного в один день лечил, а в другой относился небрежно, вместо лечения еще больше способствовал его заболеванию, сказано: “Всякого брата не по чину ходяща отрицайся” [1, с. 83].

Серед дидактичних принципів, які розробляв Я. Коменський, чільне місце займає принцип свідомості. Цей принцип вимагає, насамперед, навчання рідною мовою. Рідною мовою має відбуватися навчання у початковій школі, зміст навчання має бути реальним. Ці вимоги Я. Коменський формулює у “Великій дидактиці” і вважає, що перш ніж навчати кого-небудь іноземній мові, перш ніж він оволодіє рідною, – це те саме, якби хтось вчив сина їздити

верхи, перш ніж той навчиться ходити [6, с. 170-175]. У Я. Коменського читаємо: “Природа не робить стрибків, не робить їх також і мистецтво, оскільки воно наслідує природу. Дитину слід учити ходити, перше ніж вправлятися в танцях; раніше вчити їздити верхи на довгій палиці, ніж їздити на прикрашених конях; спершу лепетати, а потім говорити, перш ніж виголошувати промови [6, с. 171]. Слід зазначити, що, починаючи зі школи Київської Русі, навчання у школах України проводилося рідною мовою. Це одна з рис, яка була притаманна вітчизняній педагогіці й освіті. Але вже у XVI ст. виникає велика відмінність між книжною і розмовною мовами. У педагогіці виникає питання: якою мовою проводити навчання – слов’янською, розмовною, чи латинською, що була необхідною в окреслений час для ознайомлення з науковими досягненнями та для ведення діловодства. Прихильником навчання слов’янською мовою був І. Вишенський. У згаданій гл. 3 “Книжки” він обстоює слов’янську мову, вважає, що вона нічим не гірша від латинської чи грецької: “А то через те диявол підняв боротьбу супроти словенської мови, що вона є найплодоносніша з усіх мов і наймиліша богіві, оскільки без поганських хитрощів та настанов, тобто без граматик, риторик, діалектик та інших марнославних підступностей, які містять в собі диявола, а через просте, старанне читання без усляких штудерств, що приводить до бога, творить простоту і смирення й підносить дух святий” [2, с. 35]. Захищаючи рідну мову, Іван Вишенський наголошував на її цінності: “...словенська мова перед богом більшу честь має, ніж еллінська та латинська” [2, с. 35].

У братських школах України широкого застосування набув принцип свідомості навчання. З метою кращого розуміння та закріплення знань учні питали один в одного вивчені слова, а перед тим, як іти до школи, повторювали їх. Коли учень прийде додому, він ще раз повинен був прочитати урок перед батьками з поясненнями, як це звичайно буває в школі. Вранці учні знову розказували вчителю той матеріал, який вони вивчали на попередньому уроці. У суботу повторювали все, що вивчали впродовж тижня. Така система вправ і повторень забезпечувала міцні та систематизовані знання учнів, §11-15 [1, с. 81]). Належну увагу в братських школах приділяли вчителю та відвідуванню школи учнями, без чого неможливим є вироблення знань, умінь і навичок. Учитель мав стежити за відвідуванням школи. Про необхідність щоденного відвідування учнями школи й уважного ставлення до занять йде мова у 5 розділі Луцьких “Артикулів”: “В часы учебные, утром или после обеда, все обязаны приходити вовремя тихо, без разговоров и шепотов, перемигиваний и переходов друг к другу, сидя на своем месте, должны слушать, понимать, рассказывать и запоминать все, что будет говорить и диктовать учитель, стараясь всеми силами, чтобы все слышанное подобно учителю мог выразить” [1, с. 85].

Я. Коменський у “Великій дидактиці” значну увагу приділив необхідності принципу наочності та сенсорності. Принцип наочності передбачає засвоєння учнями знань шляхом спостереження за предметами і явищами, шляхом їх чуттєвого сприймання. Чим більше знання спирається на відчуття, тим воно повніше. Коли прагнемо прищепити учням істинне і тверде знання речей загалом, треба навчати цього через особисте спостереження і чуттєвий доказ. Я. Коменський зазначав: “Тому нехай буде для учнів золотим правилом: все, що тільки можна, давати для сприймання чуттями, а саме: видиме – для сприймання зором, чутке – слухом, запахи – нюхом, те, що підлягає смаку – смаком, доступне дотикові – через дотик. Коли які-небудь предмети відразу можна сприйняти кількома чуттями, нехай вони відразу схоплюються кількома чуттями [6, с. 159]”. “Золоте правило” Я. Коменського залишається актуальним і для сучасної педагогіки.

Освітні діячі України, так само як Я. Коменський, вважали, що основним засобом пізнання людини навколишнього світу є органи чуття. К. Ставровський писав, що людина за допомогою п’яти органів чуття сприймає видимі й невидимі істоти. Двома – зором і дотиком – видиме, а трьома – невидиме: смаком – солодкість, гіркість, нюхом – запахи, слухом – звуки: “И теми п’ятьма чувствами [людина] приемлет видимии и невидимии существа: двома чювстви – видимос: зрніем ока и доткнениям; трьома оже – невидимос: вкусом невидимую сладость и горесть, ноздрами обоневает невидимую вонность, слухом приемает невидимии гласи” [14, с. 236]. Ще глибше і всебічніше питання про сприймання людиною речей довколишнього світу розробили професори Києво-Могилянської академії. Кожна річ об’єктивного світу посилає з себе певні матеріальні “види”, які впливають спеціально на пристосовані для них органи сприймання. Від органів чуття ці види передаються в мозок, де відбиваються як “печатки воску”. Чуттєвим шляхом людина і тварини пізнають тільки окремі конкретні предмети. Загальні ж риси, властиві багатьом предметам, пізнаються інтелектом, яким наділена лише людина. Найважливішою умовою успішного інтелектуального пізнання київські філософи вважали наявність наочного пізнання конкретних предметів. Образи чуттєвого пізнання – необхідна умова виникнення чітких понять, бо “нічого нема в інтелекті, чого не було б у чутті” [12, с. 53-54]. Дане твердження не раз висловлював Я. Коменський. У “Великій дидактиці” він зазначав: “Нічого не буває в свідомості, чого раніше не було у відчутті” [6, с. 110]. У коментарях до цієї фрази А. Красновський зазначав: “У латинському тексті початок цієї фрази сформульовано так: *Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu*. Формулюючи це положення, Коменський примикає до Бекона і стає суто на сенсуалістичні позиції” [6, с. 11]. На сенсуалістичних і раціона-

лістичних засадах базувалося навчання у братських школах, а надалі – у Києво-Могилянській академії [13, с. 200-264].

Порівнюючи статути братських шкіл України з педагогічними поглядами Я. Коменського і з вимогами до навчального процесу, які він виклав у “Законнах добре організованої школи” [7, с. 580-610], можна знайти багато спільних рис. Про це зазначав дослідник педагогічної думки України Є. Мединський. Так, у розділі IV “Вплив братських шкіл України та Білорусії на педагогічну систему Я.-А. Коменського” монографії “Братські школи України і Білорусії в XVI – XVII ст.” [11, с. 99-108] він наводить вибірки з місць Статутів Львівської (1586 р.) та Луцької (1624 р.) братських шкіл і приклади із “Законів добре організованої школи” Я. Коменського. Зробивши порівняння, Є. Мединський робить висновок, що “... вважати доведеним, що в багатьох висловлюваннях Коменського є безперечні сліди впливу українських і білоруських братських шкіл на його педагогічну систему” [11, с. 106]. Не цілком поділяє думку Є. Мединського Я. Ісаєвич. Не заперечуючи в цілому схожість статуту Львівської братської школи і поглядів чеського педагога, він зазначає: “Схожість ... є лише в тих питаннях, вирішення яких на той час вже було спільним надбанням гуманістичної педагогіки в різних країнах Європи” [5, с. 130]. Але думки і висловлювання українських учених є однозначними в тому, що українська педагогічна думка XVII ст. розвивалася у загальноєвропейському контексті та чітко виражала гуманістичні тенденції епохи. Пам’ятки історії педагогіки українського і чеського народів є підтвердженням цьому.

Викладений матеріал дозволяє зробити такі висновки:

1. Впродовж історії свого становлення українська педагогічна культура розвивалась не як замкнута культура, а як така, що була відкрита до надбань передових культур інших народів.

2. У педагогічній практиці братських шкіл, які розгорнули свою діяльність в період XVII ст. в Україні та Білорусії прослідковуються риси, які були притаманні поглядам чеського педагога Яна Амоса Коменського. У першу чергу, мова йде про класно-урочну систему, елементи якої були наявними у братських школах України та Білорусії; теоретичне обґрунтування класно-урочна система знайшла у працях Я. Коменського. Розробка класно-урочної системи і теоретичне обґрунтування уроку як форми організації навчання в школі – це надбання дидактичної науки, яке є цінним у сучасних умовах.

3. Педагогічні погляди та ідеї Я. Коменського відповідали ідеям українських мислителів та культурно-освітніх діячів Івана Вишенського, Кирила-Транквіліона Ставровецького, Лаврентія Зизанія, Герасима Смотрицького та ін. Це вимоги щодо викладання рідною мовою, демократизму, рівності, загального навчання для всіх незалежно від статусу і статі.

Ідеї Я. Коменського про освіту та виховання були підхоплені та використані у навчальних закладах Західної Європи, а також України, Росії та Білорусії в період XVIII – XIX ст. і в наступні епохи.

4. У своїх вправах Ян Амос Коменський ставить питання про всезагальну обов'язкову освіту, про побудову системи освіти на основі демократизації та гуманізму. Коменський вважав, що стан суспільства залежить у першу чергу від стану освіченості кожної окремої людини. Ці думки чеського педагога є актуальними сьогодні, не зважаючи на те, що часовий проміжок у понад триста років відділяє нас від епохи Я. Коменського. Побудова школи відповідно до ідей та принципів чеського мислителя на даний момент є ідеалом. До цього ідеалу варто прагнути українській педагогічній науці.

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н. П. Калениченко ; Ак. пед. наук СССР. — М. : Педагогика. 1988. — 640 с.
2. Вишенський І. Твори / З книжної української мови перекл. Валерій Шевчук ; передм. і прим. В. Шевчука. — Київ : Дніпро, 1986. — 247 с.
3. Год Б. В. Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV — початок XVII століття) / : [монографія] / Б. В. Год. — Полтава : АСМІ, 2004. — 464 с.
4. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI - XVIII ст. / : [монографія] / Я. Д. Ісаєвич. — К. : Наук. думка, 1966. — 251 с.
5. Ісаєвич Я. Д. Ян Амос Коменський і Україна / Я. Д. Ісаєвич // Український історичний журнал. — 1967. — № 3. Березень. — С. 129—131.
6. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори : у трьох томах. — Т. 1: Велика дидактика / за ред. з біограф. нарисом і примітками проф. Красновського А. А. — К. : Рад. школа, 1940. — 248 с.
7. Коменський Я. А. Избранные педагогические сочинения / под ред. с биограф. очерком и примеч. проф. Красновского А. А. — М. : Учпедгиз, 1955. — 651 с.
8. Коменський Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2 томах / под ред. А. И. Пискунова, И. Кирияшк, Б. Куяла, А. У. Чумы. — Т. 2. — М. : Педагогика, 1982. — 576 с.
9. Коменський Я. А. Мир чувственных вещей в картинках или изображение и наименование всех важнейших предметов в мире и действий в жизни : перевод с лат. Ю. Дрейзина / под ред. и со вступ. статьей проф. Красновского А. А. — М. : Учпедгиз, 1957. — 351 с.
10. Лордкипанидзе Д. О. Ян Амос Коменский. 1592-1670 : [монографія] / Д. О. Лордкипанидзе. — М. : Педагогика, 1970. — 439 с.
11. Мединський Є. М. Братські школи України і Білорусії в XVI – XVII століттях : [монографія] / Є. М. Мединський. — К. : Рад. школа, 1958. — 210 с.
12. Мітюров Б. Н. Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні : [монографія] / Б. Н. Мітюров. — К. : Рад. школа, 1971. — 107 с.
13. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні : Курс лекцій / І. В. Огородник, В. В. Огородник. — Київ : Вища школа, 1999. — 543 с.
14. Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI — початок XVII ст.) : Тексти і дослідження / АН УРСР, Ін-т філософії, Ін-т сусп. наук; редкол. В. І. Шинкарук, В. М. Нічик, А. Д. Сусов. — Київ : Наук. думка, 1988. — 568 с.

15. *Паславський І. В.* З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. : [монографія] / *І. В. Паславський.* — Київ : Наук. думка, 1984. — 128 с.
16. *Чума А.* Издание произведений Я. А. Коменского в России / *А. Чума // Коменский Я. А.* Избранные педагогические сочинения : в двух томах / Под ред. *А. И. Пискунова, И. Киряшника, Б. Куяла, А. У. Чумы.* — Т. 2. — М. : Педагогика, 1982. — 576 с.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2012

Г. Антонюк

Ян Амос Коменский

и развитие педагогической мысли Украины в XVII ст.

В контексте педагогики Возрождения и Нового времени в статье проанализированы педагогические взгляды Яна Амоса Коменского; сделана попытка сопоставительного анализа идей Коменского и педагогической практики братских школ Украины и Белоруссии; проанализированы общие черты педагогических взглядов чешского ученого и украинских просветителей; подчеркнуто влияние идей Яна Амоса Коменского на развитие образования в славянском и общеевропейском пространстве.

Ключевые слова: Коменский Ян Амос, братские школы Украины, украинская педагогическая культура, взаимовлияние культур.

Н. Antoniuk

Jan Amos Comenius and the Development of Pedagogical Thought in Ukraine in the XVII – XVIII Centuries

The article analyses pedagogical views of Jan Amos Comenius in the context of the Renaissance pedagogy and pedagogy of Early Modern Period. It conducts comparative analysis of Comenius' ideas and pedagogical practice of brotherhood schools in Ukraine and Belarus, determines similarities common for the ideas of Czech scholar and Ukrainian educators. The article also defines influence of Jan Amos Comenius' ideas on the development of education in the Slavic and European space.

Key words: John Amos Comenius, brotherhood schools in Ukraine, Ukrainian pedagogical culture, cultures interaction.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник Т. П. Усатенко